

Van oude boeken, de dingen die voorbijgaan – of niet: Couperus in hertaling

1. Inleiding

Hoeveel leerlingen lezen Couperus nog? Neem de klassieker *Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan*. Ik ben ervan overtuigd dat zo'n meeslepend familiedrama nog steeds veel jonge lezers kan bekoren als de taal niet te veel in de weg staat. Een hertaling kan leraren helpen dit werk te introduceren. Maar hoe hertaal je een klassiek werk zonder het authentieke karakter van een Couperus-roman verloren te laten gaan? En hoe verleid je jonge mensen om deze 'oude' roman te lezen?

2. Discussie

Toen ik via sociale media bekendmaakte dat ik aan een hertaling van *Van oude mensen* werkte, kwamen er heftige reacties. De centrale vraag hierbij luidde: krijgen we lezers bij Couperus met een hertaling of haken ze dan juist af? In de column die Sylvia Witteman schreef over de hertaling beschrijft ze hoe zij als vijftienjarige *Van oude mensen* in handen kreeg en juist zo enthousiast werd omdat alles zo vreemd was (Witteman 2019). Een mooie ervaring, maar een vijftienjarige gymnasiast die al veel talenonderwijs genoten heeft, is in kennis van taal en context niet te vergelijken met een vijftienjarige havo-leerling. En we zijn nu nog veertig jaar verder van het origineel. Wie wel eens Hermans in een havo-klas leest – om maar een 'jonge' klassieker te noemen – weet dat veertig jaar in taal al een struikelblok kan zijn. Gelukkig kan een leraar op allerlei manieren literatuur toegankelijk maken: door in te leiden, door samen te lezen of voor te lezen met toelichting, door fragmenten te lezen of door een hertaling te lezen.

In het leeslijstonderzoek van Jeroen Dera (2019) staan een paar literaire werken in de toplist die bekend zijn bij leerlingen in een bewerkte teksteditie. Volgens mij toont dit aan dat hertalingen en tekstedities effectief zijn. In zijn onderzoek vulden 1.589 leerlingen uit havo en vwo enquêtes in over hun leeslijst. In totaal werden 15.743 gelezen werken in het onderzoek betrokken. In de top 10 van de meest gelezen boeken op havo en vwo staan drie werken van voor 1910: *Karel ende Elegast*, *Max Havelaar* en *Van den vos Reynaerde*, alle verkrijgbaar in hertaling en in een editie in de reeks 'Tekst

in context'. Ook bijzonder: het tot voor kort geheel onbekende *Reize door het aapenland* van J.A. Schasz (1788) staat in de top 25 van vwo in hetzelfde onderzoek. In 2013 verscheen een teksteditie van dit werk, waarin Peter Altena de oorspronkelijke tekst van voetnoten voorzag en zo een leesbare tekst maakte van dit grappige, satirische verhaal. In de ranglijsten van Scholieren.com is de *Reize* afwezig tot schooljaar 2015/2016 wanneer het op plek 74 verschijnt. Ook *Max Havelaar* maakte een sprong in populariteit toen de hertaling van Gijsbert van Es in 2010 verscheen: van plaats 31 in 2008/2009 naar plaats 16 in 2012/2013 (Scholieren.com 2019). Boeken van Couperus maken 1% uit van de gelezen werken in het onderzoek van Dera en slechts één havo-leerling heeft *Van oude mensen* gelezen. Wat mij betreft verdient Couperus dus ook zo'n herkansing.

3. De hertaling

Met deze hertaling wil ik vooral de lezers bereiken die nog geen ervaring hebben met het lezen van oudere literatuur. Ik denk aan leerlingen in havo-4, bijvoorbeeld. Ze willen meegesleept worden door het verhaal, dus voetnoten horen er niet bij – de context is ook niet zo ingewikkeld dat er uitleg nodig is (dat zou bij *De stille kracht* bijvoorbeeld al heel anders zijn). In *Van oude mensen* is het ook niet nodig om stukken weg te laten, zoals Gijsbert van Es wel deed bij de hertaling van *Max Havelaar*. Mijn hertaling richt zich dus uitsluitend op het wegnemen van de taalbarrière die door de tijd is ontstaan. Het origineel van Couperus is woord voor woord en zin voor zin vertaald. Als leraar Nederlands zou ik zelf goedkeuring geven voor dit type hertaling op de leeslijst, omdat de lezer geen zin mist van het origineel. Ook niet alle 'moeilijke' woorden zijn vervangen. Het lezen van deze hertaling blijft een literaire ervaring waarin de lezer, gedreven door plot en spanning, zich het verhaal in laat trekken en tegelijkertijd nieuwe woorden ziet en begrijpt en een stijl ervaart die hij nog niet kent.

Uiteindelijk zijn er drie soorten aanpassingen in de taal, in de eerste plaats aanpassingen op woordniveau: *kroezig* haar wordt krullend haar, *côterie* is kring, *veston* is jasje of colbertje, *rez-de-chausée* is de begane grond. De jonge lezer moet ook niet het verkeerde plaatje in zijn verbeelding oproepen. Elly draagt een eenvoudig negligé in haar hotelkamer wanneer schoonzus Otilie op bezoek komt; geen sexy lingerie, eerder een nachtpajon of badjas. *De Gioconda* kennen wij nu als de Mona Lisa. Een *vulsalaman-der* is een vulkachel en tante Floor lijkt niet op een *mandarijn*; Couperus bedoelt een Chinees. Wat is de witte *paradis* die Ina op haar hoed heeft? Een paradijvogel. En wat zijn de *witte pleisters* die Lot op zijn kamer heeft? Gipsen beelden.

In de tweede plaats vertaal ik of voeg ik woorden toe om een situatie te kunnen verduidelijken. In lange dialogen weet je soms niet meer wie wat zegt en de verschillende aanduidingen voor dezelfde persoon kunnen verwarrend zijn. Dan gebruik ik een vaste aanduiding voor personen.

Ten derde pas ik de zinsvolgorde aan tot een volgorde die wij nu grammaticaal juist achten. Hier horen ook diverse kleinere aanpassingen bij, omdat wij nu andere voorzetsels gebruiken, geen naamvallen meer gebruiken, omdat Couperus vaak persoonlijke voornaamwoorden met nadruk gebruikt, enz.

4. In de klas

Zal dit verhaal de jonge lezer boeien? Zeker. Op een regenachtige nacht in de Indische bergen slaat het noodlot toe: een jonge man en jonge vrouw begaan een misdaad die hen de rest van hun leven zal achtervolgen... Zestig jaar later in Den Haag volgen we de families van deze twee hoogbejaarde mensen. Wie weet wat er vroeger gebeurd is? Is de last van het verleden niet te zwaar? Is een gelukkig huwelijk wel mogelijk in deze familie?

Van oude mensen is net een soap of een *binge*-waardige *Netflix*-serie, zeker als je bedenkt dat de lezer al snel meer weet dan de hoofdpersonen. Een echt historische (politieke, maatschappelijke) context ontbreekt, dus uitleg is niet nodig. Het decor is negentiende-eeuws, maar zaken als ‘overspel’, ‘jaloezie’, ‘geldzucht’ – kortom: menselijke ondeugden – zijn van alle tijden. Couperus beschrijft relaties, mensen en persoonlijke worstelingen zoals wij die nu ook nog kennen. Je leert de familie kennen en je blijft opletten om te ontdekken hoe het verhaal voor alle personages uitpakt. Hierbij heeft een leerling of klas wel hulp nodig: maak gezamenlijk een familiestamboom, een tijdbalk of maak als filmdetectives een ‘moordbord’ en noteer wie wat en wanneer heeft gedaan, ontdekt of gezegd, met lijntjes ertussen.

Onder die dramatische boventoon herkennen we duidelijk de invloed van Émile Zola en het naturalisme. Ik durf te stellen dat *Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan* de meest toegankelijke, spannende en prettig leesbare Nederlandse naturalistische roman is (zeker in hertaling) en daarmee dus een uitstekend voorbeeld bij een grote literaire stroming. Na een korte introductie van het naturalisme aan de leerlingen spreekt het voorbeeld voor zichzelf. De erfelijke factoren spelen volgens de principes van het naturalisme een rol, net zoals de negentiende-eeuwse ‘temperamentenleer’. Kun je de trend in de familiegeschiedenis keren? Bepaalt onze erfelijke aanleg wat we doen? Kun je een negatieve belasting of het noodlot van je afschudden? Existentiële kwesties (bestaat het noodlot? bepaalt je familiegeschiedenis wie jij bent?) boeien tieners nog altijd en met een klassengesprek of schrijfpoddracht hierover kunnen ze ideeën van schrijvers meer dan honderd jaar geleden vergelijken met hun eigen diepere gedachten bij de roman. Zo komt deze klassieke roman in hertaling weer tot leven voor een nieuwe generatie.

Referenties

- Dera, J. (2019). ‘De praktijk van de leeslijst. Een onderzoek naar de waardering en inhoud van literatuurlijsten voor het schoolvak Nederlands op havo en vwo’. Amsterdam: Stichting Lezen.
- Scholieren.com (2019). ‘Ranglijst’. Online raadpleegbaar op: <https://oud.scholieren.com/ranglijst?jaar=2015>.
- Witteman, S. (2019). “De ‘hertaling’ van Couperus: alsof Dick Bruna de Sixtijnse kapel beschilderd heeft”. In: *De Volkskrant* (8 februari 2019). Online raadpleegbaar op: <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/de-hertaling-van-couperus-alsof-dick-bruna-de-sixtijnse-kapel-beschilderd-heeft-bddd72df/>.

Fragment uit Louis Couperus: *Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan*, eerste druk. Tweede deel, hoofdstuk II, beschrijving van tante Floor:

De twee baboes trokken zich terug; de vulsalamander gloeide als een oven, rood achter zijn mica-deurtjes. Tante Floor had met een diepen zucht zich opgericht, en zat nu: haar dikke gele gezicht, met de Chineesche opgetrokken oogen, vollemaande uit de altijd zwarte haren, die weggliadden naar groote kondé, en zij had iets van een mandarijn, zoo als zij nu zat, wijdbeens in flanellen peignoir, de dik zwellende handjes op de ronde knieën, juist zoo als Anton Dercksz zich dikwijls plantte. Als van een tepèkong hing de gezakte boezem in twee golven op de formidabele golf van den buik, en die rond getrokken ommelijnen gaven haar een afgodische statigheid, zoo als zij nu recht zat, met haar strak boos mandarijnengezicht; aan de lange lellen der ooren twee kolossale brillanten, die haar hel bruskes omschitterden en niet schenen te behooren bij haar toilet – de ruime flanellen zak – maar meer bij haar eigen wezen, zoo als een juweel, dat men in een idool heeft geïncrusteerd.

Hetzelfde fragment in hertaling door Michelle van Dijk (2019):

De twee baboes trokken zich terug. De salamanderkachel gloeide als een oven, rood achter de micadeurtjes. Tante Floor was met een diepe zucht overeind gekomen en zat nu. Haar dikke gele gezicht met de Chinese opgetrokken ogen scheen als een volle maan tussen de altijd zwarte haren die glad weggetrokken waren in een grote knot. Ze had iets van een Chinees zoals ze nu zat, wijdbeens in een flanellen kamerjas; de dikke, opgezwollen handjes op de ronde knieën, precies zoals Anton vaak ging zitten. Haar uitgezakte boezem hing in twee golven op de formidabele golf van haar buik, als bij een Chinese god. Haar ronde omtrek gaf haar de statigheid van een afgod, zoals ze nu rechtop zat met haar strakke, boze Chinezengezicht. Aan haar lange oorlellen hingen twee kolossale briljanten die om haar schitterden, fel en licht. Ze leken niet te passen bij haar kleding, de ruime flanellen zak, maar meer bij haar eigen wezen, zoals een juweel dat men in een afgodsbeeld heeft geplaatst.